

Haklik Norbert

Olvasónapló

Három közép-európai utas

ÖNILLEGETÉSEK A GÖRBE TÜKÖR ELŐTT

Ziemowit Szczerek:
Jön Mordor és felfal minket,
avagy a szlávok titkos története.
Typotex, 2016.

Van Spiró Györgynek egy, *A merénylő unokája* című esszéje, amelyben a tőle megszokott lényegretöréssel szemlélteti egy németországi könyvfesztivál apropóján, miként szolgálnak az effajta események amolyan interkulturális állatsimogatóként, alkalmat teremtve arra, hogy a hallgatóság kultúrafogyasztásnak álcázva tobzódhassék egy jólesőt önnön civilizációs felsőbbrendűségének tudatában. Spiró szerint az ilyen események sztárjai azok az írók, akik „...alkalmassá váltak arra, hogy a messzi végek képviselőit pontosan ugyanazt mondják, amit a németek gondolnak. Őket a tenyerükön hordozzák. Néhány évtizede illik liberális elveket hirdetni, és aki erre a rossz kiejtése és nyelvtani hibái ellenére képes, azt már-már emberszámba veszik. Nagyipari véleménytermelés futószalagon”, majd így folytatja: „Jó, hogy együtt lehet szörnyülködni, milyen rémes dolgok esnek meg Európa keleti végében, ez velük – a németekkel – soha nem fordulhatna elő. Nem tudják, mennyire lekezelőek ezzel a szörnyülködéssel, sőt őszintén hiszik, hogy személyünk és véleményünk az övékével csaknem egy kategóriába esik.”

Bizony, mintha mifelénk minden nemzetnek szüksége volna egy görbe tükörrre, amelybe bele nézve éppen azt véli látni, amilyenek önmagát látatni szeretné. Amikor rosszul áll a szénánk, kevésbé fáj, ha vigyázó szemünket arrafelé vetjük, ahol még ramatyabb a helyzet. Még az sem gond, ha a helyzet ramatysága már jó ideje a múlté – a mítosz számít, nem a valóság. A fordított bezzeg-ország hálátlan szerepét Magyarországon hagyományosan Románia játssza, amely a személyes tapasztalatokkal nem bírók elméjében alkalmasint a harmadik világ szinonimájaként jelenik meg. Esetünkben to-

vább bonyolítja a helyzetet – avagy egyszerűsíti a gondolkodást –, hogy az összképbe az erdélyi magyarság is beletartozik, és a közgondolkodásban önnön valóságától leválasztódva fogalommá, a politikai hitvallás hangoztatásának eszközévé lényegül át. Így lesz az erdélyi magyarból a kétpólusú politikai megosztottság által sikerrel megoldozott fejekben vagy huszonhárom millió, magyarországi nyugdíjra éhes román, vagy pedig mitikus lény, aki a Kárpátok gerincén állva naphosszat csakis azzal van elfoglalva, hogy megvédje a nemzetet a végpusztulástól.

Lengyelország Romániája Ukrajna, mondhatnánk, ha magunk is engednénk az efféle egyszerűsítések csábításának. Mert igaz ugyan, hogy a történelmi sebek és sérelmek, valamint a keleti határon túl élő lengyel kisebbség kézenfekvő párhuzamokat kínálnak, azonban a lengyel-ukrán viszonyt tovább bonyolítja a nagy, közös orosz ellenség közelsége, valamint az is, hogy az összképet a szláv testvériség, valamint a vadkelet mítosza is tovább gazdagítja. Bonyolultnak hangzik? Nem annyira az, legalábbis nem akkor, hogyha a helyzet megértéséhez Ziemowit Szczerek *Jön Mordor és felfal minket, avagy a szlávok titkos története* című könyvét hívjuk segítségül, amely igen újszerű megközelítéssel nyúl a témához. Szczerek munkája ugyanis gonzóriport, és egyúttal annak önleplezése is. A Hunter S. Thompsonnak tulajdonított gonzóújságírás többek között arról ismerszik meg, hogy engedi feláldozni a tárgyilagosságot a lényeg láttatásának oltárán, kész túlozni, ha az az üzenet érzékletes megfogalmazását szolgálja. Ha úgy tetszik, az igazat mondja, nemcsak a valódit – és az sem gond, ha ezt mindenféle tudatmódosító szerek hatása alatt teszi.

A figyelmes olvasó már a kezdet kezdetén észreveszi, hogy Szczerek által kissé meg lesz majd vezetve. Első ukrainai utazása kapcsán a határátlépéskor látott kisbuszokról írva így érzékelteti a szerző, hogy a nyugat biztonságából átért a vadkeletre: „Akár az igavonó barmok: nagyok, porosak, megereszkedve az állandó túlterheléstől. Egyik-másik oldalán német felirat: KREUZBERG KE-

BAB MUSTAFA vagy WURST UND SCHINKEN GmbH. Olyanok voltak, mint a török rab-ságba hurcolt vitézek. Kénytelenek voltak elfelejteni régi, boldog életüket Nyugaton, a sima utakat és gépi autómósókat, a garázsokat és a kárpitot poroló, puha kezeket. Itt befogták őket, hogy lassú, keserves munkát végezzenek a mocsokban, amíg meg nem hálnak. Rabszolgasors. Fémcsontjaik már örökre belesüppednek ebbe a sárba; még csak meg sem termékenyítenek semmit. A Mercedes Sprinterek és Volkswagen Transporterek soha többé nem látják a kipucovált Vaterlandot, alles ist verloren, alles ist kaputt.” A buszok sztereotip feliratai már-már paródiaszámba mennek, és a folytatás sem hagy kétséget azt illetően, hogy a sztereotípiáknak bizony kulcsszerep jut ebben a kötetben. Az utazó ugyanis eleinte mintha jóval kevésbé figyelne a valóságra, mint arra, hogyan tükrözik vissza az Ukrajnában megtapasztaltak az ő előfeltevéseit. Olyannyira, hogy az alkalmankénti egyezések kapcsán rendre elégedettségének ad hangot: „A sofőr alkarja tele volt zöld tetoválással. Volt közte valami cápa, sellő. Néztem, hogy Lenin van-e, de nem volt. Még szerencse, hogy azért ötágú csillag akadt.” Szczerék Ukrajnában a temetőekben egyforma fémkeresztek meredeznek, és úgy kell átvágni a bozóton, akár Indiana Jonesnak a dzsungelen, a panelnegyedek leírásai már-már a posztapokaliptikusság határát súrolják, az ipari környezet pedig mindig felfokozottan indusztriális, és ami falusias, az is hatványozottan az: „A Pruton túl pedig valami fantasztikus dolgot találtunk. A legnagyobb piacot, amit valaha láttam. Kilométereken át húzódott. Mindent árultak – autótól a tyúkokig és kilós ruhákig. A környékbeli parasztok az udvarukon adtak ki parkolóhelyet. Egyikük papucsban ült a kerítés mellett, egy sámlin. Az egyik kezével a tyúkokat etette, a másikkal a behajtásért inkasszálta a dohányt. Nyüzsögtek a jelentkezők. Úgy sürgött a tömeg, mint a farsangon. Az árustéboly közepén valamiféle város volt születőben. Igazi Krokodil utca. Házszerűségek jöttek létre – betontéglából, üvegből, látszólag ideiglenes, valójában persze állandó jelleggel. Kicsit olyan volt, mint egy western város a main streettel, gyorsan felhúzott faépületekkel, amelyek városi teret próbáltak utánozni az üres préri közepén. Az egész mellett egy kis pravoszláv templom állt. Úgy nézett ki, mint egy újabb árupavilon. Miért is ne. Mindenki kirakta a standját, Jézus is.”

Mindez akár hamis is lehetne, valamint harmadfélszáz oldalon keresztül érdektelenségbe is sikkadhatna, ha Ziemowit Szczerék ne népesítené be gonzó-Ukrajnáját olyan figurákkal, akik nem csupán az ukránsággal kapcsolatos lengyel attitűdöket

személyesítik meg, de olykor a gonzóriportert is szembesítik önmagával, alkalmat teremtve számára az önreflexióra. Vannak itt lengyel bölcsészek, akik Bruno Schulz-trikóban járnak Galíciát, hogy „leróják tiszteletüket a nagy lengyel-zsidó író, a lengyel nyelv mestere előtt”, vadkeleti élményeket hajszoló majdnem-katasztrófaturisták, akik szerint a minőségi Ukrajna-látogatás titka abban rejlik, hogy „ruszkiknál ruszkikkal kell inni”, etnobizniszben utazó nyugat-ukrajnaiak, akikről nem tudhatni, hogy valóban a lengyel kisebbséghez tartoznak-e, vagy csak tettetik. És mindezt a szerző, már csak a kontraszt és a kontextus megteremtése végett is, megspékeli rengeteg utalással a lengyel irodalom olyan, a nemzeti identitástudatban kulcsszerepet játszó klasszikusaira, mint Adam Mickiewicz vagy Henryk Sienkiewicz.

Ziemowit Szczerék Ukrajna-könyve szinte perverz tobzódással halmozza a sztereotípiákat, hogy aztán – többek között éppen a túlzás eszközével is – megkérdőjelezze őket. Az olvasó pedig azon kapja magát, hogy észrevétlenül nem csupán a lengyelség énképének különféle változataira nyílt rálátása, de Ukrajna sokféleségéről is fogalmat alkothatott, és mindeközben a lengyel-ukrán viszonyon túl is alkalma volt eltűnődni a közép-európai térségünkre jellemző identitásstratégiákról. Szczerék *Mordora* tehát nem csupán a szlávok titkos történetébe enged betekintést, de a magyar identitásról való gondolkodáshoz is érdekes perspektívákat kínál, annak ellenére, hogy a magyarság konkrétan csak egyetlen kárpátaljai fejezetben jut hangsúlyos szerephez – igaz, akkor nagyon sokatmondóan:

„– Srácok – kérdeztem tőlük oroszul –, szeretnétek áttelepülni Magyarországra?

Felemelték a fejüket.

– Mi? – kérdezte az egyik, felszegett orral és kicsit vigyorogva. – Mi a tökömnek?

– Nem tudom – válaszoltam. – Magyarul beszéltek, gondoltam, szívesen áttelepülnének.

– Ha oda születtem volna – felelte a másik csípőre tett kézzel –, akkor ott élnék. De nem oda születtem, és ez tök más helyzet. Mi van, ha magyar vagyok?

– Az, hogy magyar vagy.

Elnevette magát. Kiköpött a mocsokos, már nem közép-európai porba.

– Más magyar vagyok, mint azok. Az apám kapott útlevelet Orbántól, kiment melőzni. Azt mondta, kint maradok egy évig, kiviszlek titeket. Egy hónap múlva hazajött. Azt mondták neki, hogy ruszki. Akkor mi a tökömnek menjek ki?

– És itt? – kérdeztem, és eszembe jutott Tarasz.

– Itt magyar vagyok, és a francot se zavar – rán-

dította meg a vállát a srác, és megint letérdelt a motor elé.”

EGY NOBEL-DÍJAS KÖZÉP-EURÓPAI UTAS: MÁRQUEZ

Gabriel García Márquez:
Utazás Kelet-Európában.
Magvető, 2017.

Majd utazatok, mert utazni élvezet – éneklő máig népszerű slágerében a KFT együttes. Többféleképpen is igaz lehet a sor, de talán azon alkalmakkor a legigazabb, amikor az utazás értelemnek és érzellemnek, testnek és szellemnek egyaránt élvezetet nyújt. A szellemében is aktív utazó ugyanis nem csupán a célország valóságába nyerhet betekintést az út során, hanem az otthon hagyott világra is új perspektívákat nyithatnak benne azok a napok-hetek, amikor boldogulnia kell egy, az övétől többekévé eltérő szabályok és szokások szerint működő világban.

Ebből a szempontból kiváltképp érdekes úticél lehet Dél-Amerika. Nem tér el annyira drámaian a mi Európánktól, mint a Távol-Kelet, ám hasonlóságai mellett is különbözik a mi világunktól annyira, hogy folyton újabb és újabb alkalmat kínáljon az „itt” és az „ott” már-már önkéntelen összevetésére. Kicsit olyan, mintha párszáz évvel ezelőtt egy óceánnal odébb klónozták volna az öreg kontinenst, és a klón azóta a maga útján fejlődött volna tovább.

Éppen a rokoníthatóság és az eltérések izgalmas dinamikája miatt érdekes mindig, miként fest ugyanez a másik oldalról – mit gondolnak rólunk azok, akik Dél-Amerikából érkeznek hozzánk vendégként. És ki más volna alkalmasabb arra, hogy élvezhetően és érzékletesen tegye közhírré az útja során megtapasztaltakat, mint egy Nobel-díjas író.

Nekünk Magyarországon abban a kivételes helyzetben van részünk, hogy rögvest három Nobel-díjas dél-amerikai író munkáit is felüthetjük, ha ilyesfajta olvasmányélményekre vágyunk. A guatemalai Miguel Ángel Asturias és a chilei Pablo Neruda 1965-ben, még a Nobel-díj előtt, de már híres íróként látogattak el hazánkba, és annyira lenyűgözte őket a magyar konyha, hogy egy közös kötetel tisztelegtek a nálunk megtapasztalt kulináris élmények előtt, *Megkóstoltuk Magyarországot* címmel. 2018-ban lesz fél évszázada, hogy a mű először jelent meg magyar nyelven, és csak reménykedhetünk, hogy a kerek évforduló talán egy újabb kiadásra is alkalmat teremt majd – alighanem a mai ol-

vasó számára sem volna érdektelen kuriózum, ha például a töltött káposztáról olvashat szonettet Pablo Nerudától.

Van azonban egy harmadik Nobel-díjas is, aki nekünk magyar vonatkozású írásai csak nemrégiben jelentek meg nálunk először könyv alakban. Gabriel García Márquez 1957-ben, jóval a világhír és a Nobel-díj előtt, akkor még egykönyves íróként és jobbára ismeretlen zsurnalisztaként látogatott el a vasfüggöny mögé – a moszkvai Világifjúsági Találkozó résztvevőjeként járt Budapesten, Kelet-Berlinben, Csehszlovákiában és Lengyelországban. Nem csupán a két látogatás közti majd' évtizednyi különbségből, de az utazó helyzetéből is fakad, hogy Márquez beszámolója egészen másféle tapasztalatokból táplálkozik, mint a hazánkba már jól ismert alkotóként érkezett guatemalai és chilei pályatársak későbbi krónikája.

Az *Utazás Kelet-Európában* éppen úgy indul, mint valami gonzóriport. Három alkalmi útitárs ered útnak egy frankfurti presszóból a vasfüggöny mögé, amely „nem függöny, és nem vasból van”, hanem „egy piros-fehér farúd, mint a borbélyok cégére”, és az utazást kalandként élék meg a nyomasztó, szürke ismeretlenbe, ahol mindenféle veszedelmeknek vannak kitéve: a nyugatnémetek például „azt tanácsolták, vigyünk magunkkal élelmet és tartalék benzint, hogy ne kelljen megállnunk a határtól Berlinig tartó hatszáz kilométeres úton, de mindenestre így is ki leszünk téve annak a veszélynek, hogy az oroszok legéppuskáznak.” Hogy, hogy nem, természetesen senki sem géppuskázza le a német országúton Márquezéket, és az útibeszámoló egyúttal annak a felismerésnek is a krónikájává válik, hogy aki átmerészkedik a vasfüggöny másik oldalára, az bizony nem csöppen rögvest egy idegen bolygóra. Persze Márquez nem volna Márquez, ha ne ismerné fel remek érzékkel a helyzetben rejlő iróniát: „A határon éppen ettek. Az őrt álló katona, egy kamasz, szegényes és piszkos egyenruhában, amely egy kicsit nagy volt rá, akár a csizmája meg a gépfegyvere, intett nekünk, hogy várjuk meg a kocsiban, amíg a vámosok megvacsoráznak.

Több mint egy órát vártunk. Este volt már, de a lámpák továbbra sem égtek. Az országút túloldalán ott volt a vasútállomás, egy poros faház, csukott ajtókkal és ablakokkal. A csöndbe borult sötétségben meleg étel szaga terjengett.

– A kommunisták is esznek – mondtam, hogy a humoromnál maradjak.”

Ettől függetlenül persze a keletnémet valóság sokkolóan hat a nyugatihoz képest, és mindezt Márquez a triviális részleteket túlzásba hajlóan találva teszi érzékletessé. Leírása szerint az NDK-

ban minden szürke, nyomasztó és abszurd: a vendéglőkben, ahol vágni lehet a füstöt, elgyötört tekintetű férfiak és nők százai eszik ugyanazt – krumplit, húst és tükörtojást –, és mindenki némán, titokban figyel, amint a zakós-farmernadrágos-bajszos idegen megjelenik a színen. Gonzószzerűen túlzónak hat Márquez leírása, de hát nem is szociográfiát olvasunk, hanem beszámolót a huszadik század egyik legnagyobb mesélőjének szubjektív tapasztalatairól – és meg kell hagyni, hogy még ha a részletek néhol pontatlannak és hatásvadásznak is tűnhetnek akár, az összkép bizonyára nem esik annyira távol az ötvenes évek közepének keletnémet valóságától.

Annál inkább okunk van bízni a beszámoló hitelességében, ugyanis a nagy egész tekintetében Márquez megfigyeléseinek némelyike még napjainkban, bő fél évszázad elmúltával is helytálló – például amikor a kapitalizmus kirakatországává fényesített Nyugat-Németország és az egykori keleti országrész máig sem kiegyenlített életszínvonalbeli különbségeit taglalja: „Szerény véleményem szerint ez csak egy álváros. Az észak-amerikai turisták nyaranta előzőnlik, átbámulnak a szocialista világba, és kihasználják az alkalmat, hogy bevásároljanak az Egyesült Államokból importált árucikkekbe, amelyek ott sokkal olcsóbbak, mint New York-ban. Felfoghatatlan, hogy lehet fenntartani egy olyan jó szállodát, mint az Egyesült Államok legjobb szállodái, modern szobákkal, televízióval, fürdőszobával és telefonnal napi négy márkáért, azaz egy dollárért. A forgalmas utcákon nincs autó, amely ne a legmodernebb lenne. Az üzletek cégtáblái, a reklámok, az éttermek étlapjai angol nyelvűek. Nyugat-Németország területén öt olyan rádióállomás van, amely egyetlen német szót sem sugározhat soha. Mikor az ember mindezt észreveszi, és abba is belegondol, hogy Nyugat-Berlin egy sziget, amelyet beleágyaztak a vasfüggönybe, és ötszáz kilométeres körzeten belül nincsenek kereskedelmi kapcsolatai, nem egy jelentős ipari központ, és a nyugati világgal csak légi úton tud érintkezni a város központjában lévő repülőtér révén, ahol kétpercenként le- vagy felszáll egy gép, akkor kénytelen arra gondolni, hogy Nyugat-Berlin nem más, mint a kapitalizmus hatalmas reklámügynöksége. A fejlődés irama nem felel meg a gazdasági realitásnak. Minden részletében megfigyelhető az az eltökélt szándék, hogy a mesés jólét látszatát keltsék, hogy elkápráztassák Kelet-Németországot, amely tátott szájjal nézi az előadást a kulcslyukon át.”

Hasonlóképpen helytállóak Márquez azon megfigyelései is, amelyek lényeglátó tömörséggel foglalják össze a többi meglátogatott ország hangulatát

és lakóik habitusát. A mindig is nyugatias Prágáról például megjegyzi: „A kontrasztok nem erősek. A város őrzi a hagyományokat, finoman használja őket, rendet tartva, jó ízléssel, így aztán nem látszanak a zsinórok, mint ahogy a rendszer, a kommunista rendszer, a forradalom, az ipar – Európa legkiegyensúlyozottabb iparának – zsinórjai se, de a cseh marionetteké se, melyek a világ legjobb marionettjei.” Márquez meglátása szerint a csehek a politikai helyzetűtől és Moszkva fennhatóságától éppoly kevésbé hagyják zavartatni magukat, mint a kívülálló számára természetellenesnek tűnő egyéb olyan tényezőkről sem, amelyekről tudomást sem venni a leghatékonyabb és legkényelmesebb megoldás: „Az Óváros sikátoraiban ugyanabban a háztömbben ott van egy ódon söröző Picasso-reprodukciókkal, és egy elektromos számológépeket árusító üzlet. Az ember megkérdezi a csehektől, hogy miért van Picasso egy régi sörözőben, és a csehek azt felelik: – Vannak, akik szeretik Picassót.” Örökényi egypercesnek is beillő megfogalmazása ez az „élni és élni hagyni” cseh mentalitásának!

Hasonlóképpen abszurd novellába illik az a jelenet, amelyben az utazót addig csendes bizalmatlansággal szemlélő lengyel utastársak a vonaton megtudják, hogy Márquez Kolumbiából jött, mire mindannyian kinyitják a csomagjukat, és enivalóval halmozzák el az író, aki dél-amerikai lévén minden bizonnyal az éhhalál szélén áll. A groteszk mikrojelent mellett aztán ott sorjáznak a roppant mód lényeglátó megállapítások, többek között arról, hogy a lengyel társadalom minden megosztottságától függetlenül is a nemzeti identitástudat általános érvényű, örök eleme az Oroszországgal szembeni gyanakvás és ellenszenv (amely persze Márquez utazásának idején szovjetellenességként nyilvánul meg), és Wyszyński bíboros szerepének apropóján találoan érzékelteti a szerző azt is, mennyire elválaszthatatlan a lengyelségtől a katolicizmus, függetlenül attól, milyen rendszer van éppen hatalmon: „Sok-sok lengyel egyszerre katolikus és kommunista. Szombaton taggyűlésre mennek, vásárnap meg a nagymisére.”

A néhol pontatlan mikrojelenségek, valamint a *big picture* abszolút pontos megragadásának kettőssége igazi szellemi kalandot kínál az olvasónak a Magyarországról szóló fejezetekben. Az oroszán bajszának ráncigálásához hasonlító, kétes értékű élvezetet kínál tobzódni a Nobel-díjas író tárgyi tévedéseiben, amelyek számosak: Márquez már a lengyel fejezetben is mindvégig ragaszkodik meggyőződéséhez, miszerint az Andrea egy magyar férfinév (minden bizonnyal András lehetett az illető), míg a *Magyarországon jártam* című írása szerint Új-

pest Budapesttől százhusz kilométerre van, és nem munkások, hanem parasztok lakják (Kisújszállással keveri következetesen a fővárosi kerületet). Mindentől eltekintve a két magyarországi fejezet a lényegét illetően nem téved: a mindennapi élet részleteire vonatkozó megfigyelésekből roppant érzékletesen bontakozik ki a forradalom leverését követő esztendő közállapotainak képe és hangulata. Ami pedig a kötet záródarabját illeti, a köztudomásúan baloldali elkötelezettségű Gabriel García Márquez kerek perec kimondja: „Nagy Imre kivégzése nem igazságszolgáltatás, hanem egészen egyszerűen politikai gyilkosság.” Előszóval és okkal szokás emlegetni Albert Camus *A magyarok vére* című írását azt illusztrálandó, hogyan állt ki a magyar forradalom mellett és ítélte el a szovjet beavatkozást a szocialista táboron kívüli baloldali értelmiség. Az *Utazás Kelet-Európában* című kötet mellett, hogy – *ad absurdum* még tévedési révén is – izgalmas olvasmányélményt és egy kívülről szemlélő kínját kínálja a közép-európai olvasó számára, azzal az élménnyel is megajándékozta a magyar közönséget, hogy Márquez személyében már egy másik Nobel-díjas íróóriást is felemlíthetünk *A pestis* és a *Közöny* alkotója mellett, amikor arra kívánunk példákat hozni, miként fejezték ki szolidaritásukat a vasfüggönyön túli világ írástudói a magyar szabadság és függetlenség ügye iránt.

CSALÁDTÖRTÉNET-REKONSTRUKCIÓ GOOGLE-LEL ÉS KVASSZAL

Katya Petrovskaja: *Talán Eszter*.
Magvető, 2015.

„Hová utazik? – kérdezte az öregember, én pedig egyetlen pillanatnyi habozás nélkül elmeséltem neki mindent, ugyanazzal a lendülettel, mintha éppen a következő musical fölött mondanék ítéletet, meséltem neki a lengyel városról, ahonnan száz esztendeje előbb Varsóba, azután még tovább kelet felé költöztek a rokonaim, alkalmasint csakis azért, hogy örökösen hagyják nekem az orosz nyelvet, amit én már senkinek sem fogok ilyen nagyvonalúan továbbajándékozni, *dead end*, mondhatni elakadás, ezért muszáj odautaznom, meséltem, az egyik legősibb lengyel városba, ahol a felmenőim, akikről semmit nem tudok, de tényleg semmit az ég adta világon, ahol a felmenőim két, három vagy négy évszázadon keresztül éltek, talán már a XV. század óta, amikor abban a bizonyos lengyel városkában garancialevelet kaptak a zsidók, elkezdtek ember-számba venni, elfogadták szomszédoknak őket. *And*

you? – kérdezte Sam. Az én zsidóságom inkább csak a véletlen műve, feleltem.”

Katya Petrovskaja *Talán Eszter* című regényének első fejezetéből való az idézet, amely egyszerre problémafelvetés és az írói program – legalábbis erre a könyvre érvényes – kijelölése. Petrovskaja kötete ugyanis annak a krónikájára, hogyan próbál az elbeszélő a nemtudás állapotából elindulva a tényleges, a fizikai térben történő utazás eszközével is élve eljutni addig a pontig, ahol a „véletlen” a megismerés, valamint a belőle táplálkozó, hézagait kitöltő képzelet révén identitássá lesz.

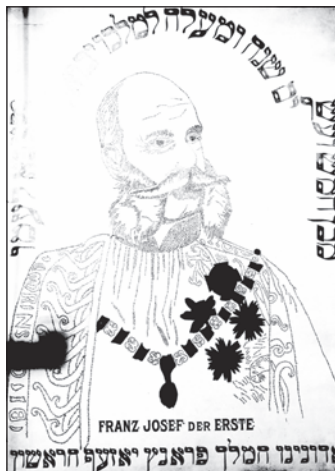
A tény, hogy Ukrajnában született, orosz anyanyelvű, de Németországban, németül publikáló alkotó munkáját tartjuk kézben, önmagában azt sejtetné, az írónőnek bőséggel állt rendelkezésére megírandó tényanyag. A látszat azonban csal – Katya Petrovskaja helyzete ugyanis talán leginkább ahhoz volna hasonlítható, mintha egy képzőművésznek úgy kellene megfestenie az önarcképet, hogy még soha nem látta magát a tükörben. Az elbeszélő előtt álló kihívás ezúttal abban rejlik, hogyan írjon meg egy hangsúlyosan a valóságra összpontosító történetet, aminek a részleteiről nem sok fogalma lehet, és már tényleges szereplői sincsenek ott, hogy megválaszolhassák a kérdéseket. Vagy ahogy Petrovskaja fogalmaz: „Akkor értettem meg, mit jelent a történelem, amikor Lida, anyám nővére meghalt. Megérett bennem a tudásvágy, készen álltam, hogy szembeszálljak végre az emlékezettel szemlélésével – és akkor meghalt. Ott álltam visszafojtott lélegzettel, éppen föl akartam tenni az első kérdésemet – hoppon maradtam, egy képregenben üresen maradt volna a szóbuborék. Azt jelenti a történelem, hogy nincs többé kinek föltenni a kérdéseinket, hanem már csak a forrásokra hagyatkozhatunk. Nem volt többé senkim, akit kifagathattam volna, aki emlékezett volna még azokra az időkre. Ami maradt: emlékfoszlányok, megbízhatatlan följegyzések, dokumentumok távoli archívumokban. Nem kérdezősködtem idejében, így hát torkomon akadt a történelem szó. Azt jelentette-e vajon Lida halála, hogy felnőttem? Úgy éreztem, ki vagyok szolgáltatva a történelemnek.”

A *Talán Eszter* a torkon akadt történelem emészthetővé és fogyaszthatóvá írásának krónikája. Időben és térben is nagy távolságokat ölel föl ez az elbeszélői vállalkozás: a Spree partjától Bécsen és Lengyelországon át a Dnyeperig nyúlnak ágai-bogai. Amit az elbeszélő biztosan tud erről a családi krónikáról, az leginkább egy hiányos kirakójátékhoz hasonlítható, és a narrátor azzal van elfoglalva, hogy az elveszett darabok helyére keressen odaillő képeket – a *képzeletére* hagyatkozik, hogy megte-

remtse az összképet. Ennek a mozaiknak a darabkái, amikor azt a családon belül tovább élő szóhasználat, vagy az írott források részletgazdagsága lehetőséggé teszi, roppant kidolgozottak is lehetnek, mint például annak a krónikájára, hogy az ősök különböző generációi hogyan foglalkoztak sikertémák oktatásával Lembergől Bécsen át szerte Közép-Európában, vagy éppen a második világháborús hadirokkant létére is szovjet (pontosabban tadzsikisztáni) sportminiszteri pozícióig avanszáló rokon története. Máskor viszont a múltat a valóság olyan töredékeiből kellene rekonstruálnia az elbeszélőnek, mint a nagymama után hátramaradt hajcsat, vagy az egyik nagynénitől megörökölt italrecept. Az elbeszélő gyakran a nyelvi asszociációk eszközt hívja segítségül, hogy jelentéssel ruházza fel az önmagukban szinte értelmezhetetlen mozaikszilánkokat: „Sokáig nem értettem, mit jelent az, hogy *EBP.KBAC*, ez állt a cédula legtetetjén, csak bámultam hitetlenkedve, a cirill betűs *EBP* rövidítés ugyanis éppúgy jelenthette azt, hogy *EBPoneŭykuŭ*, *JEVropejszkij*, vagyis európai, mint azt, hogy *EBPeŭykuŭ*, *JEVrejszkij*, vagyis zsidó – európai vagy zsidó kvasz, az orosz nyelv naiv utópiája, nagynéném *Urbi et Orbi* áldása, mintha egyazon tőről fakadnának a zsidók Európával, és az az üdítő hipotézis rejlene ebben a receptben, ebben a rövidítésben, hogy az utolsó európaiak közé számíthatja magát az összes zsidó, még azok is, akik nem zsidók többé, végtére is olvastak mindent, ami alapvetőnek számít Európában. Vagy azért nem akarta kiírni nagynéném a zsidó szót, mert a töredékszó, a rövidítés nyitva hagyott még egy értelmezési lehetőséget, nevezetesen azt, hogy azért mégsem teljesen zsidó az a bizonyos ital, hanem a fokhagyma ellenére csak egy kicsit, amúgy szegről-végről.”

A családtörténeti kutatást néha ódon tárgyak, máskor pedig olyan, nagyon is huszonegyedik századi eszközök segítik, mint például a google. A közeli-távolabbi múlt megidézése a rendelkezésre álló forrás jellegétől, illetve kidolgozottságának mértékétől függően leli meg eszközét olykor anekdotikus jelenetekben, máskor regényszinopszisként ható, zanzásított élettörténeti összefoglalókban, vagy éppen újságcikkeket és elképzelt jeleneteket ötvöző, Danilo Kiš prózavilágát idéző novellabetétekben. Ezen elbeszélésfoszlányok között a múlt rekonstrukciójának metatörténete teremti meg az átjárást: a szerző jelenében és jelenéről szóló, önreflexív részletek. Petrovszkaja töredékes, ám nagyon is célirányos narrációja azon ritka prózapillanatok egyikeivel ajándékozza meg az olvasót, amikor a tartalom maradéktalanul megtalálja a hozzá tökéletesen illő formát. E családtörténet-rekonstrukció ugyanis éppoly szilánkos, mint a biztos tudásanyag, amely a valóságot reprodukálni hivatott elbeszélés tárgyról az elbeszélő rendelkezésére áll.

Mindebből végül, akár egy néhol megkopott, helyenként hiányos, másutt meg hibátlan élességű fotográfia, nem csupán a Petrovszkaja-ősök története bontakozik ki, de egyúttal egy olyan közép-európai történelemváltozat is, amely a szereplők által belakott országok történelmi közötti folyamatos átjárás révén függetleníti magát a nemzeti narratíváktól. Mintha Katya Petrovszkaja regénye éppen a valóság rekonstrukciójának lehetetlenségét bemutató mondaná az igazat, nem csak a valódit – és egyúttal, hogy az adornói kérdést is parafrázáljuk, arra adna egy újszerű és kifogástalanul működő választ, miként lehetséges Auschwitz után családregényt írni.

A Magyar Zsidó Múzeum új állandó kiállításáról